

### **Kelâm'a Giriş**

Prof. Dr. Hasan Mahmud eş-Şafii, çev. Süleyman Akkuş,  
Değişim Yayınları, İstanbul 2009, 365 s.

*Reshat BILBILOSKI* \*

Prof. Dr. Hasan Mahmud eş-Şafii'nin Süleyman Akkuş tarafından *Kelâm'a Giriş* ismiyle Türkçeye kazandırılan kitabını kısaca tanıtmaya çalışacağız. Eserin adından da anlaşıldığı üzere Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında yazılmış bir giriş niteliğinde olan söz konusu eserin klasik mezhepler tarihi ve kelam kitaplarıyla ortak yönler taşımakla birlikte yeni anlayış ve üslubuyla bu alanda yeni katkı sağlayabilecek giriş mahiyetinde yazılmış bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

Tanıtımını yapacağımız eser, yazarın hayatı ve ilmî çalışmaları, mütercimın ön-sözü, yazarın önsözü ve beş temel bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk kısmında Hasan Mahmud eş-Şafii'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Mütercimın *önsözünde* Kelam tarihi ve kelâma giriş tarzında yazılan eserler hakkında bilgi verildikten sonra tercümesi yapılan eser kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Kitabın tercümesinde metne bağlı kalmaya çalışıldığına, yazarın düşüncelerine müdahale etmeme metodunun tercih edildiğine işaret edilmiştir.

“Kelam İlmi'nde Araştırma Yapmanın Meşrutiyeti” adını taşıyan ilk bölümünde konu, üç alt başlıkta ele alınmakta ve her bir başlık müstakil olarak işlenmektedir. Bu bölümde genel olarak kelam ilminin tanımı, isimlendirme problemi ve kelam ile ilgilenmenin hükmü gibi konular ele alınmış ve doyurucu bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda müellifin kelam ilmi tanımıyla birlikte diğer kelam âlimlerinin tanımları ve konuyla ilgili görüşleri ele alınarak karşılaştırmalarda bulunulmuştur. Yine bu bölümde kelam ilminin metoduna da temas edilmiş, bu çerçevede kelam ilminin salt felsefi bir metot takip etmediğine, kendine has bir metodolojisi olmakla birlikte diğer dinî ilimlerle de ilişki içinde olduğuna; dolayısıyla söz konusu ilimlerden tamamen ayrı hareket etmediğine işaret edilmiştir. Ayrıca Kelam ilminin

tarihte birçok farklı isimlerle anıldığına dikkat çekilerek ve bu isimlerin hangi dönemlerde kullanıldığı hakkında ayrıntılı sayılabilecek şekilde bilgiler verilmiştir. Her ne kadar yazar, eserine “Usûlî'd-dîn” ismini vermeyi düşünmüşse de daha yaygın kullanılması nedeniyle “Kelam” ismini vermeyi tercih etmiştir. Yazar bu bölümde son olarak kelam ilmi ile ilgilenmenin meşrutiyetinden bahsetmiş, konuyla ilgili farklı görüşleri zikrederek ayrıntılı bilgiler vermeye çalışmıştır.

“Kelâm Tarihine Toplu Bakış” adını taşıyan ikinci bölümünde ise konu, “Doğuş Dönemi, Tedvin Dönemi ve Son Dönemlerinde Kelâm İlmi” olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmış, her bir başlık müstakil maddeler halinde işlenmiştir. Bu bağlamda yazar, kelam ilminin ortaya çıktığı dönem ve geçirdiği tarihsel evreler ile Selefiyye, Mâtürîdiyye, Eş'ariyye, İsmâiliyye, Mu'tezile, İsnâ Aşeriyye, Haricîler ve Zeydiyye gibi bazı önemli itikadî mezheplerin ortaya çıkışları, görüşleri ve aralarındaki görüş farklılıkları hakkında genel bilgiler vermiştir. Bu bölümde son olarak yazar, kelam ilminin gelişme, duraklama ve yeni ilm-i kelam dönemlerine yer vermiş; bu çerçevede günümüze kadar gelen kelam bilgilerini kısaca tanıtmaya çalışmış, kelam ilminin meşgul olduğu güncel konular hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.

“Araştırma ve İstidlâl Metodları” adını taşıyan üçüncü ana bölümünde konu, beş alt başlık halinde ele alınmış, her biri ilgili yan başlıklara ayırarak incelemiştir. Bu bölümde genel olarak kelam ilminin araştırma ve istidlâl metodları hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yazar, ilk bölümde akli delilleri ele alarak konuyu, akli düşüncenin gerekliliği ve akli düşünceye yöneltilen itirazlar çerçevesinde incelemeye çalışmıştır. Ayrıca akli düşünmenin kelâm araştırmalarındaki yeri konusuna da değinen yazar, farklı mezheplerin konuyla ilgili görüşlerine de yer vererek özellikle Eş'ariyye ile Mu'tezile'nin akla verdikleri öneme dikkat çekmiştir. Akla güvenmenin İslamî kelam düşüncesine ait genel bir karakter olduğuna işaret eden yazara göre Mâtürîdiyye mezhebi akli düşünceye Eş'ariyye'den daha çok güvenmektedir. İkinci alt başlıkta ise naklî deliller ele alınmış ve bazı kelam âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca sadece âlimlerin görüşleriyle yetinilmemiş aynı zamanda İtikadî mezheplerin konuyla ilgili görüşlerine ve aralarındaki görüş farklılıklarına da yer verilmiştir. “Kelâmî İstidlâl Metodları” alt başlığında ise *Kıyasü'l-ğab ale's-şâhid*, *İstikra (tümevarım)* ve *İn'ikâsü'l-edille* gibi istidlâl metodları ele alınmış, İslam âlimlerinin söz konusu istidlâl yöntemleri hakkındaki görüş ve eleştirilerine yer verilmiştir. Özellikle kelamcıların *Kıyasü'l-ğayb ale's-şâhid*'e yönelttikleri eleştirilere yer verilerek, konu ayrıntılı olarak işlenmeye çalışılmıştır. Son olarak tartışma metodları ve âlimlerin bunlar hakkındaki görüşlerine yer verilerek konu; karşı tarafın kabullerine dayanma, böl-

\* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

me ve ayırma metodu, muhalefet etme, karşı koyma metodu bağlamında ele alınarak incelenmiştir.

“Tamamlayıcı Vasıllar” adını taşıyan dördüncü temel bölümde konu, üç alt başlık halinde ele alınmış ve her bir başlık müstakil maddeler halinde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde genel olarak dinî ilimlerin diğer ilimlerle olan ilişkisi ele alınmıştır. Diğer taraftan bazı kelâmî ıstıhlara yer verilerek açıklanmaya çalışılmış; Kelam ve Felsefe ıstıhları ile ilgili yazılmış olan eserler ile âlimlerin görüşleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Son olarak kelam ilminin özellikle Yahudi ve Hıristiyan teolojileri olmak üzere diğer semavî dinler ile ilişkisi dönemsel olarak ele alınmış, Yahudi ve Hıristiyan teolojileri ayrıntılı sayılabilecek şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır.

“Kelâm Metinleri ” başlığını taşıyan beşinci ana bölümde yazar, konuyu on alt başlık halinde ele alarak her bir başlığı ilgili yan başlıklara ayırarak müstakil maddeler halinde incelemeye çalışmıştır. Bu bölümde genel olarak kelam kitaplarından seçilmiş metinler ele alınarak on kelam mezhebinin genel özellikleri ve görüşlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda yazar, çeşitli dönemlerde tartışılmış itikadî meseleleri ele alarak, konuyla ilgili itikadî mezheplerin yaklaşımlarını sunmuştur. Geçmiş dönemlerde kelam tartışmalarının nasıl yapıldığı hakkında bilgi vermesi açısından da yaklaşık on adet kelam metni yine bu bölümde okuyucunun dikkatine sunulmuş, kelam ilminin daha iyi anlaşılması için bu metinlerin okunmasının çok önemli olduklarına vurgu yapılmıştır.

Sonuç olarak eserde, kelam konularının yanı sıra kelam tarihi, kelamın geçirdiği evreler, kelam metotları ve mezheplerin temel düşünceleri hakkında çok değerli bilgilerin verildiği; ayrıca kelam ilminin önemi ve geleceğe yönelik güven veren yönünün vurgulandığı, yazarın da genel yaklaşımı açısından kelam âlimlerinin görüşlerini ele alırken genellikle Âmidî’yi ön planda tuttuğu ve onun görüşlerine geniş yer verdiği söylenebilir. Yoğun bir emek ve ilmî gayretin ürünü olan bu eser başta lisans ve yüksek lisans öğrencileri olmak üzere hem kelam tarihi hem de sistematik kelam hakkında genel bir malumat sahibi olmak isteyenlerin istifade edebileceği başvuru kitabı tanımlanmasını hak eden bir niteliktedir.

### ***el-Hudûd; el-Mu‘cemu’l-mevdû‘î li’l-mustalâhâti’l-keîamiyye***

Kutbuddin Ebû Ca‘fer Muhammed b. Hasan en-Nisâbûrî,

*thk.* Mahmûd Yezidi Mutlak,

Kum-İran 1414 h./1993, 148+3 s.

*Süleyman AKKUŞ\**

İslam düşüncesinin yapısını oluşturan kelâm, İslam felsefesi ve tasavvuf disiplinleri kültür mirasımızın zengin edebiyatını oluşturmada önemli bir paya sahiptirler. Bu çerçevede bu düşünceyi oluşturan temel disiplinler insan-kâinat ve Allah olmak üzere insan ve hayata bütüncül bir bakışı esas almışlar, olayları değerlendirmede farklı kültürlerden beslenerek gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Bu gelişme esnasında tüm ihtiyaçlarda olduğu gibi kültürel ihtiyaçların giderilmesi adına somut çalışmalara imza atılmış, bunun yansıması olarak her ilim dalının temel kavramlarını açıklamayı hedefleyen eserler ortaya konulmuştur. Ansiklopedik, yakın ilim dallarıyla ilgili, belirli bir ilim dalının terimlerinin ele alındığı, İslâmî ilimlerin temel kaynakları Kur’an ve hadis terimleriyle ilgili çalışmalar bunlardan yalnızca birkaçıdır. Şüphesiz herhangi bir ilim dalını öğrenmek için zorunlu miktarda ıstıhalarını bilmek gerekir. Mantıkta ifade edildiği gibi “Kavram bir objenin zihindeki tasavvurudur”. Belirli bir kavramın dille ifade edilmesi de terim olarak ifade edilmiştir. Terimlerin ifade ettiği anlamlar ait olduğu ilim dalında, bu ilim dalıyla uğraşanların ortak bir noktada, bir düşünce zemininde buluşmalarını sağlarlar.

Fetih hareketleriyle farklı milletlerle karşılaşma sonucu gelişen kültürel etkileşimler, bunun sonucu gelişen tercüme hareketleri, muhatabını tanıma, düşünce dünyasını öğrenerek fikrini anlama, ortak terimler etrafında birliktelik oluşturma önemli kılmıştır. Bir terimin kültürel ikliminden bağımsız bir şekilde anlaşılması bu terimlerle muhatap olanların birbirlerini doğru bir şekilde anlamama problemini doğurmuştur. Bu problem her ilim dalının ortak terimler etrafında bir zemin oluşturma ihtiyacını hızlandırmıştır. Kelâm ilminde ortak terimler oluşturma çabaları da bu ihtiyaca cevap vermenin bir sonucu olarak gelişmiştir. Bunun somut sonuçları olarak kelâm ilmiyle bağlantılı ıstıh çalışmaları yapılmış, bunlar zamanla müstakil; çalışmalar halini almıştır.

Başlangıçta belirli ilim dallarında bu doğrultuda irtibatlar olmuştur. Örneğin metot bakımından kelâm ilmiyle fıkıh ilmi arasındaki irtibat, bu iki ilim dalında terimlerle ilgili çalışmalarda rekabeti sağlamıştır. Sonraları kelâmın mantık ve felsefeyle olan bağlantısı da müteahhir kelâmcılar vasıtasıyla mantık ve mantık ıstı-

\* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı, Yrd. Doç. Dr.

lahlarının kelâm kavramları arasına girmesini sağlamıştır. Bu yaklaşımlarla birlikte metotlarda değişimler yaşanmış, konulara yaklaşımlarda bu değişimle birlikte, ilim dallarında ortaya konulan ıstılahlarla eserlerin diline yansımıştır. Etkileşimlere rağmen her ilim dalı konuları ve metotları yönünden ayrılmıştır. Bu da ıstılahlarla ilgili genel ve özel çalışmalara yansımıştır. Ancak bu çalışmaların tamamıyla bağımsız olduğu da söylenemez. Bazen bir ilim dalına ait bir kitap farklı ilim dallarının kavramlarını barındırabilmektedir. Bu da doğal olmakla birlikte yine de her ilim dalı öğretim açısından kendi terimlerinin bir araya toplandığı eserleri oluşturmuştur.

Tanıtımını yapacağımız kelâm kavramlarıyla ilgili eserlerden birisi de Kutbuddin Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan en-Nisâbüri'ye (ö. 547/1152) ait Şia'nın önemli kelâm kaynaklarından birisi olan *el-Hudûd; el-Mu'cemu'l-mevdû'î li'l-mustalahâti'l-kelâmiyye* isimli eserdir. Şimdiye kadar basılmamıştır. Müelliflerce bu kitabın ismi zikredilmektedir. Kitabın müellifi, Ebû Ridâ ve eş-Şeyhu'l-imâm Ebu'l-Hüseyn gibi tanınmış âlimlerin hocası, *et-Ta'lik, el-Hudûd* ve nahiv ilmine dair *el-Mu'cez* isimli eserlerinin yanında bir çok eseri bulunan güvenilir bir zattır. (Müntecibüddin er-Râzî'nin, *Fihristu esmâi ulamâi'ş-şia ve musannifihim* adlı eserinden naklen, s. 11.)

Eser Mahmûd Yezdî Mutlak tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır. Muhakkikin ifadesine göre eser Meşhed kütüphanesinde yapılan araştırmalar esnasında bulunan yazma nüshaya dayanarak yapılmıştır. Yayım aşaması öncesi edisyon kritiği için farklı nüshalarının bulunmasına yönelik, uzun yıllar araştırmaların yapıldığı, uzmanlara ve ilgililere müracaat edildiği, yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerin tarandığı, mevcut fihristlerin taranmasına rağmen başka bir nüshasının bulunmadığı ifade edilmiştir. Neticede mevcut nadir nüsha olduğuna karar verilerek yayımlanmasına karar verildiği kaydedilmiştir.

Yine müellif tarafından “tamamına ulaşılamayanın, tamamının terk edilemeyeceği” prensibini esas alınarak, imlasi, hattı, yıpranmışlığı, bazı kelimelerinin silinmesi ve diğer problemlerle birlikte dikkatle tahkikinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Olumsuzluklara rağmen mevcut nüshanın musannifinin dönemine yakın bir zamanda Ahmed b. Mücteba b. Ahmed el-Hüseynî tarafından 655 yılının safer ayında yazılması, sevindirici bir husus olarak dile getirilmiştir.

İsminden de anlaşılacağı üzere kitap kelâm ilmiyle ilgili söz ve ıstılahları tanımlamaktadır. Nitekim müellif mukaddimede yazma gerekçesi olarak, dostlarının kelâm ilmi ve akaidin asıllarını öğrenmeye olan azimlerini ve rağbetlerini görünce, bu ilim dalına yeni başlayanlara yardımcı olacak, eşyanın tanımlarını kapsayan,

veciz ve muhtasar bir risale yazmayı gösterir. Ancak uzun bir süre geçmesine rağmen bu niyetini gerçekleştirememiştir. Kadî'l-kudât Ebû İbrahim el-Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Babeveyh'in teşvikiyle niyetini gerçekleştirmiştir. (s. 23-24)

Muhakkikin kanaatine göre kitap, kelâm meselelerinin anlaşılmasında anahtar konumda bu sahanın müntesiplerince gözden geçirilmesi gereken bir eserdir. Konuyla ilgili yazılan kitaplarla mukayese edildiğinde diğerlerine nispetle -örneğin bu çerçevede yazılan kitaplardan Şerif Murtaza'nın *el-Hudûd'u*, Kâdî Eşrefu'd-dîn Saîd'in bu isimle yazılmış eseri- üstün bir konumda olduğu da belirtilmektedir. Muhakkike göre kitap konuyla ilgili yazılmış eserlerin en kapsayıcı ve geniş olanlarındanıdır.

Kitap her ne kadar kelâmî ıstılahlarla ilgili adlandırılmışsa da dil, felsefe, usûl ve fıkıh terimleriyle ilgili birçok ıstılahı da barındırmaktadır. Bu, kitabın önemini arttıran bir yönüdür. Baş tarafında Ca'fer Süphânî tarafından ıstılahlar, ansiklopedik eserler, müellif, yayımlanma gerekçesi, önemi ve yazma nüshasına dair bilgiler yer almaktadır. (1-14) Kitap bir giriş ve dokuz bölümden meydana gelmekte, başta kelâm olmak üzere mantık ve felsefeye dair toplam 444 terime yer verilmektedir. Her fasılda da birçok konular yer almaktadır. Kitabın sonuna fihristler (kavramlar, Kur'an-ı Kerim âyetleri, özel isimler, mezhepler, kitap isimleri) ilave edilmiştir. Müellif tarafından terimlerin açıklanmasında delil olarak getirilen sûre ve âyet numaraları, ilgili rivayetlerin tahricleri, müellifin dayanak teşkil ettiği kelâmcıların sözlerinin kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir.

Giriş kısmında kelâm ilminin varlıkla ilgili temel kavramları olan “ma'lûm”, sıfat, madum, mevcud, kadim, muhdes, hadis, cevher, mütehayyiz, araz, satıh, dal', kutr, cirm, cemâd (s. 21 26) terimlerine yer verilmektedir.

Birinci fasılda, hükümler ve cevherler hakkında bilgi verilmektedir. Burada göze batan hususlar olarak birbirine benzeyen, farklı olanlar, birbirine zıt olanlar, bâki, daim, cihet, mekân, cevherin özellikleri, âlem, felek, gece ve gündüz, gölge, vakit gibi temel kavramlar bulunmaktadır.

İkinci fasıl arazların kısımları ve durumları, ele alınmaktadır. Kevn, i'timâd, elem, savt, telîf, i'tikâd, nazar, zan, irade, kerahet, hayat, kudret, şehvet, nefret, levn, rutûbet, yebûset, hararet, burûdet, ta'm, râiha, fenâ, terimleri bu fasılın başlıca terimleridir. Bu fasılın ana terimleri “mesele” adı altında dört başlıkta irdelenmektedir.

Üçüncü fasılda, muhatabın şeylere dair tanımları, hakkındadır. Burada yer alan kavramlar da; hitâb, nutk, nâtık, sayyah, sâih, sârih, hulf, cins, marife, umûm, husus, cem, mücmel, müfesser, zâhir, beyân, mutlak, mukayyed vd. terimlerdir. Ayrı-

ca elem, lezzet ve bunlara dair hükümler de “mesele” başlığı altında değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Dördüncü fasıl, elem ve lezzet kapsamına dâhil olan tanımlarla ilgilidir. Burada hayır, salah, nef, telezzüz, teellüm, zarar, hizlan, nimet, en‘âm, rahmet, hüsn, isâat, zulm, adl, bahîl, iktisâd, katl, şehîd vb. terimler açıklanmaktadır.

Beşinci fasıl, cümlelerin vasıfları ve anlamları hakkındadır. Bu fasılın terimleri de dört “mes‘ele”de incelenmektedir. Birinci “mes‘ele”de zorunlu sıfatların anlamları ve türlerinden söz edilmektedir. İkinci “mes‘ele”de “hay” ve “hayat” tanımı üzerinde durulmakta, hayvan insan, ruh, ölüm, ölü, belâ (el-beliyye), zenginlik (el-gânî), muhtâç, terimleri ele alınmaktadır. Üçüncü “mes‘ele”de şehvet, nefret, terimleri incelenmekte, şehvetle irade arasındaki on farka değinilmektedir. Şehvet terimine dâhil edilmesi gereken, açlık, tokluk, susuzluk, aşk, sabırsızlık, sabır, sıhhat vd. terimler tanımlanmaktadır. Dördüncü “mesele”de, kâdir, kudret, temkîn, maûnet, men‘, temânu‘, fiil, meâd, mütevellid, ihdâs vd. terimler incelenmektedir.

Altıncı fasıl, fiillerle ilgili tanımlar hakkındadır. Mutlak fiil, fiil, husun kubuh, fayda, zarar, kabîh, mendûb, vâcib ve kısımları, farz, sünnet, bid‘at, ibdâ‘, mahzûr, zenb, hak, bâtil, ma‘rûf, münker, sefeh, sefh, abes hikmet, terimleri bu fasılın terimleridir.

Yedinci fasıl, fiilleri hak kazanma (istihkak) hakkındadır. Fiilleri hak kazanmanın şükür, ivaz, medh, zem, sevâb, ikâb olmak üzere altı kısımdan ibaret olduğu belirtilir. Bunların da kendi için de belirli şartlarla gerçekleştiğine dair ifadeler yer verilerek bu fasılda ta‘zîm, iclâl, idlâl, ihbât, tekfîr, kebîre, sagîre, iman, mümin, Müslim, küfür, ibadet, mâlik, melik, azîz, azîm, mütekebbir, kerîm vd. terimler ele alınır. Konuyla ilgili Kur‘an-ı Kerîm‘den örnekler verilir. Bu fasılda “mes‘ele” başlığı altında âlim, muhkem fiil, ilim, i‘tikâd, taklid, cehl, câhil, vd. kavramların açıklamaları yapılır.

Sekizinci fasıl, bir takım ilim ve itikâtlarla ilgili terimlerin açıklanmasına dairdir. Burada da, bedîhat, ilham, his, ihsâs, hıfz, fehîm, fitnat, fıkh, havf, hased, feza‘, gam, zan, vehim, tevehhüm, hads, tahayyül, sehv, nisyân, şek, vd. terimler açıklanır. Bu fasılda yedi “mes‘ele” başlığı altında, sırasıyla, nazar ve nazarla ilgili terimlerin irade ve iradeyle irtibatlı terimler, taallukun anlamı ve taalluk türleri (fiil-fail, kâdir-makdûr, kudret-makdûr, ilim-ma‘lûm, şehvet-nefret, nazar-manzûr, müdrîk-müdreğ, delalet-medlûl, sebep-müsebbeb, illet,-m‘alûl, hâl-mahal), muktazâ-illet, illet-şart, muktazâ-sebep arasındaki fark, fenânın açıklanma ve ispatı yapılır.

Dokuzuncu fasılda, tanımlarla ilgili gözetilmesi gereken hususlar açıklanır. Tanımın tarifi, ibareyle olan bağlantısı, dildeki mercileri, tanımlarla ilgili genel açıklamalar, bu fasılda yer alan hususlardır.

Bu fasılda tanım konusunda yapılan açıklamalar mantık ilmi çerçevesindedir. Tanımı, bir şeyi, daha açık bir ibareyle açıklamaktır, diye tarif eder. Bir tanımın tanım olması için “olması gerekenleri toplayıcı ve olmaması gerekenleri engelleyici olması”; “efradını câmi ağyarını mani olması gerektiği” şeklinde tanımlar. Bu nedenle tanımın tard ve aks olunan olarak tanımlandığına değinir. Haddin zikredilmesinden maksadın, bir lafzın anlamının tanımlanması olduğunu belirtir ve tanımlanın muğlâk olması durumunda ondan daha açık bir lafızla zikredilmesi gerektiğini dile getirir. Ancak bütün açıklığıyla bilinen bir hususun tefsirini de güzel bulmaz. Bu çerçevede muhakkiklerce mevcûdun tanımı yapılmamıştır. Çünkü mevcûd terimi, tanımlanan her lafızdan daha açıktır. Mevcûdun kâin veya sâbit olarak tanımlanması bir kusurdur. Örneğin bizim “mevcûd” sözümüz bunların hepsinden daha açıktır. Bu nedenle bilinen şeyin tanımının yapılmasını doğru olmaz.

Kitap ilim dünyasında fazla tanınmamakla birlikte kavramları ele alışı, kendi içinde sistematik, anlaşılır oluşu, terimlerin sınıflandırılarak verilmesi, her terimin irtibatlı olduğu diğer terimlerle karşılaştırılması, farklarının belirlenmesi yönleriyle benzerlerinden farklıdır. Diğer bilinen eserlerdeki gibi alfabetik değildir. Şii bir müellif olması yönüyle müellifin zaman zaman tercihlerinde mu‘tezile ve şia‘nın görüşlerini tercih ettiği görülmektedir. Ancak eserin geneline bakıldığında müellifin bu yönüyle fazla ön plana çıkmadığı görülmektedir. Burada müellifin bazı terimleri ele alışı örnek olarak zikredebiliriz.

Varlıkla ilgili temel kavramlardan birisi “ma‘lûm” terimidir. Müellife göre bu terim en genel isimlerdendir. Çünkü malum olmayan herhangi bir şey hakkında söz söyleme ve o konuya dalmanın anlamı yoktur. Böyle olmayan bir şey üzerine de bina yapılmaz. Malumun “şey” ve “zat” olarak da ifade edildiğini belirten müellif, buna dair ibarelerin farklı olmakla birlikte anlamlarının bir olduğunu bildirir. Çünkü madum, mevcûd, kadîm, muhdes, cevher, arazların ilimle taalluku bakımından bu isimlerle adlandırılması doğru olan bir husustur.

Konuyla ilgili açıklama sadedinde kelâmda sıklıkla tartışılan madûmun şey olup olmaması konusundaki ihtilafa dikkat çekerek burada isim vermeksizin bazılarınca madûmun şey ve zat olarak isimlendirilmediğini, ancak madûmun bilindiğini belirtir. Bu konudaki ihtilafın da ibareye raci olduğunu, madûmu şey ve zat olarak isimlendirmekten kaçınmanın, şey ve zat lafzının ancak mevcûd olana veri-

lebileceğinin zannedilmesinden kaynaklandığını dile getirir. Hâlbuki ona göre mesele zannedildiği gibi değildir. Çünkü zat veya şeyden maksat, bilinmesi ve haber verilmesi doğru olmandır. Bu anlamda zat, terim anlamındadır. Çünkü bu lafız Arapçada bir muzaf olarak kullanılmaktadır. Mevcut olması bakımından bir şey için sıfat değildir, bilinmesi gerekenle ilgili bir isimdir. Zatla kastedilen, bir şeyin en özel vasfına dâhil olmandır. Çünkü bir şeye dair bir bilgi, o şeyi diğerlerinden ayırtmaktadır. Bir şeyin diğerlerinden ayırt edilmesi ancak bir sıfatla gerçekleşir.

İman sözlük itibariyle örf itibariyle tasdikten ibarettir. Mu‘tezileye göre ise vacipleri yerine getirme ve çirkin görülen hususlardan kaçınmaktır.

Mümin, tasdik edilmesi vacip olanların hepsinde Allah ve resulünü tasdik edendir. Hakiki veçhiyle Müslim olan hakiki müslimdir. Zahiri itibariyle Müslim olan zahiri olarak mü'mindir.

Küfür, ikrar edilmesi vacip olanları inkâr edendir. Kâfir büyük, ona özgü bir cezaya hak kazanandır, denilmiştir.

Kebîre (büyük günah), failinin zemmedilmeye ve cezaya hak kazandığı her çirkin şeydir. Sağîre (küçük günah) ise, kendisinden daha büyüğünün bulunduğu çirkin olmandır. Bu lafzın bu şekilde kullanılması ancak bir başka günaha izafetle olduğu da söylenmiştir. Günahların küçük olması daha büyüğüne nispetledir. Bir başka tanımlama olarak da kebîre, failinin ikâbının cezasının, sevabının cezasından daha fazla olması, sağîre ise failin ikâbının cezasının, sevabının cezasından daha az olmandır da denilmiştir. Mutezileye göre bu, muvazeneyle kastedilen husustur. (s. 83)

Nebî, hiçbir beşeri vasıta olmaksızın Allah'tan aldığını insanlara ulaştırandır. Kelime bu haliyle türemiş olması bakımından iki ihtimali barındırır. Ya haber anlamında “nebee”den, ya da “en-nebâvet”den türemiştir. Bu şekliyle de rütbe bakımından yücelik, konum bakımından yüksekliktir.

Resûl, sadece tahammülle birlikte risalet görevini yerine getirmek amacıyla gönderilendir. Risalet ise, bizden birinin, gönderilenleri yerine getirmek maksadıyla yüklendiğidir.

Mu‘cize, asıl itibariyle başkasını aciz bırakandır. Örfte ise risalet veya imamların görüşlerini benimseyenlerce imamet iddiasında bulunduğu doğruğunun bilinmesidir. Bunun da; Allah'ın fiili, hârikulâde, gerek cins ve gerekse sıfat bakımından insanların bir benzerini getirmelerinin imkânsız ve davasıyla muvafık olması, olmak üzere dört şartı bulunmaktadır. (s. 86-87) Burada müellif tarafından

imamet iddiasında bulunanın mucize göstermesi, dile getirilmiştir ki bu düşünce Şîa'nın nübüvvet anlayışını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak müellifin bu eserinin, klasik kelâm kitaplarındaki temel kavramların anlaşılmasının, döneminin düşünce dünyasının tanınması ve kelâm tarihinde kavramların tarihi seyrini izleme yönleriyle önemli bir eser olduğunu söyleyebiliriz.